

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ - СТУДЕНТІВ ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 2 РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ

УДК 159.922

ЖУРАВЛЬОВА Ю.В.

здобувач Інституту психології НАПН України,
м. Київ

У статті представлені результати теоретичного дослідження щодо сформованості готовності до самостійного життя студентів професійних навчальних закладів старшого підліткового віку та здійснюється порівняльний аналіз розвитку цих підлітків з однолітками-школярами загальноосвітніх шкіл

Ключові слова: особистісна зрілість, інтелектуальна зрілість, старші підлітки, доросле життя, психічний розвиток.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ - СТУДЕНТОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ 2 УРОВНЯ АККРЕДИТАЦИИ

В статье представлены результаты теоретического исследования по сформированности готовности к самостоятельной жизни студентов профессиональных учебных заведений старшего подросткового возраста и осуществляется сравнительный анализ психологической готовности ко взрослой жизни этих подростков со сверстниками, обучающимися в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: личностная зрелость, интеллектуальная зрелость старшие подростки, взрослую жизнь, психическое развитие

Дослідження останніх років фіксують негативні тенденції формування як соціальної так і особистої позиції підлітків, а саме інфантилізм як відсутність усвідомлених та самостійних рішень у значущих сферах життя, відсутність відповідальності за своє життя, соціальна апатія, дефіцит смислу майбутнього, ситуативне сприйняття свого життя.

Студентство в наш час з його настроями, думками, поглядами і відношенням до навколишньої дійсності представляє соціально значиму частину суспільства з цілого ряду стратегічних показників, таких як відтворення робочої сили, соціально-трудова і політична активність, якісний склад населення. Відповідно їй інтерес до неї широкий і багатогранний. Однак більшість досліджень торкається тієї групи студентської молоді, яка включена в сферу вищої професійної освіти, залишаючи за межами дослідницького інтересу інші групи учнівської молоді, які відіграють не меншу роль у розвитку суспільної системи. Мова йде про студентів тих навчальних закладів, які надають можливість отримання середньої або початкової професійної освіти: технікумів, коледжів,

професійних ліцеїв та професійних училищ. Вивчення даної групи студентів представляє не менш серйозний інтерес, як з боку самого суспільства та його керуючої еліти, так і з боку дослідників, бо вона є постачальником фахівців і працівників того рівня, які, власне і забезпечують безпосереднє функціонування всіх суспільних систем, пов'язаних з виробництвом благ та послуг, без яких не може існувати жодне суспільство.

За даними різних досліджень, молоді люди, що навчаються в середніх спеціальних навчальних закладах, вибирають дані навчальні заклади за залишковим або компенсаторним принципом, або через особисте депресивних настроїв і соціально позначеної необхідності здобувати освіту, але ніяк не тому, що проявляють інтерес до обраної професії, та проблема готовності до самостійного життя саме цих студентів актуальна в даний час, період нестабільності, коли соціальна криза загострює не тільки зовнішні, а і внутрішні протиріччя людини.

Аналіз теоретичних джерел свідчить, що почуття дорослості - специфічне новоутворення самосвідомості - стрижнева особливість особистості, яка виражає нову життєву позицію підлітка щодо себе, щодо людей і світу, визначає зміст та спрямованість його соціальної активності. Специфічна соціальна активність підлітка полягає у більшій сприйнятливості до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки, які існують у світі дорослих. Встановлено, що у становленні взаємовідносин підлітка з дорослими існують протиріччя. Так Драгунова[1] виокремлює три варіанти розвитку протиріч:

1) Поглиблення протиріч, нагнітання конфлікту, який може тривати досить довго. Це виникає при повному розходженні тенденцій дорослого та прагнень підлітка, коли дорослі повністю не приймають претензій підлітка на більшу самостійність, довіру до них та повагу, а підліток, в свою чергу, різними способами виражає протести проти старого ставлення до нього дорослих. Дорослий втрачає авторитет, втрачає можливість впливу а в формуванні особистості підлітка залишаються негативні наслідки: агресивно-деспотичні прояви поведінки у відповідь на зовнішній стимул.

2) Протиріччя виявляються епізодично під впливом непослідовності поведінки дорослих, коли вони змушені всупереч своїм поглядам іти на поступки підлітку. В результаті конфліктів стає менше, проте можливість їх виникнення залишається постійною.

3) Поступове зникнення протиріч і конфліктів. Дорослі усвідомлюють дорослішання підлітків, змінюють своє ставлення до нього, не дають розвіятись взаємній довірі, яка виникла раніше.

Конфліктних ситуацій може зовсім і не виникати, коли дорослі у побудові взаємин враховують дорослішання підлітка.

Та перехід підлітків до дорослого життя може мати наступні варіанти:

1. Наслідкування зовнішніми ознаками дорослості - куріння, гра в карти, вживання вина, особливий лексикон, прагнення до дорослого моді в одязі і зачісці, косметика, прикраси, прийоми кокетства, способи відпочинку, розваг, залицяння. Це найлегші способи досягнення дорослості і найнебезпечніші. Наслідкування особливою стиллю веселою, легкого життя соціологи та юристи називають "низькою культурою дозвілля", при цьому пізнавальні інтереси втрачаються і складається специфічна установка весело провести час з відповідними життєвими цінностями.

2. Рівняння підлітків на якості "дорослої людини". Це сміливість, мужність, витривалість, воля, вірність у дружбі і т.п. Засобом самовиховання часто стають заняття спортом. Цікаво відзначити, що багато дівчат в даний час також хочуть мати якості, які століттями вважалися чоловічими.

3. Соціальна зрілість. Вона виникає в умовах співпраці дитини і дорослого у різних видах діяльності, коли підліток займає місце помічника дорослого. Зазвичай це спостерігається в сім'ях, що переживають труднощі, де фактично підліток опиняється в становищі дорослого. Тут турбота про близьких, їхнє благополуччя приймає характер життєвої цінності. Багато хлопчики прагнуть оволодіти різними дорослими вміннями (слесарнічати, столярувати, фотографувати і т.п.), а дівчатка - готувати, шити, в'язати. Початок підліткового віку - дуже сприятливий час для цього. Тому психологи підкреслюють, що підлітків необхідно включати на правах помічника у відповідні заняття дорослих.

4. Інтелектуальна дорослість. Вона виражається в прагненні підлітка щось знати і вміти по-справжньому. Це стимулює розвиток пізнавальної діяльності, зміст якої виходить за межі шкільної програми (гуртки, музеї і т.п.). Значний обсяг знань у підлітків - результат самостійної роботи. Вчення набуває у таких школярів особистий зміст і перетворюється на самоосвіту [1]

Одже, підлітковий вік не випадково називають перехідним. Саме в ці роки відбувається найбільш складний етап переходу від дитинства до дорослості - етап, який передбачає не тільки фізичне дозрівання, але і дозрівання моральне, соціальне, придбання певної системи знань, норм, навичок, завдяки чому індивід стає особистістю. Для багатьох підлітків цей період життя має ще одну важливу особливість: після закінчення 9 класу загальноосвітньої школи їм належить визначити свою майбутню професію шляхом вибору професійно-технічного училища, або технікуму де вони продо-

вжать свою освіту і отримують робочу спеціальність. Статистика стверджує, що близько 35-40% дев'ятикласників надходять в профтехучилища та технікуми.

На наш погляд, особливої уваги заслуговує проблема зростання незалежності учнів технікумів (у порівнянні з учнями, загальноосвітньої школи) від дорослих. Зростання самостійності означає перехід від системи зовнішнього управління поведінкою підлітка до самоврядування. Але як зазначають психологи, всяке управління вимагає інформації про об'єкт. При самоврядуванні це повинна бути інформація суб'єкта про самого себе, тобто самосвідомість, яке тісно пов'язане з розвитком інтелекту. Ось тут і виникає одне з серйозних протиріч підліткового і юнацького віку. З одного боку, підліток постійно прагне до психологічної самостійності та незалежності від дорослих, а з іншого боку, добившись їх, не вміє правильно розпорядитися ними через нерозвиненість своєї самосвідомості і недостатньо чіткого уявлення про те, «що таке добре і що таке погано». В порівнянні з однолітками із загальноосвітньої школи для учнів технікуму суперечність загострюється ще більше, так як у них можливості для такої автономії ростуть швидше, ніж рівень їх самосвідомості. У цьому випадку зовнішні проявлення дорослості нерідко свідчать лише про соціальне інфантилізмі окремих підлітків, про відсутність у них почуття відповідальності за вчинені вчинки. Чималу роль грає і прагнення звільнитися від контролю й опіки батьків. Звичайно, ступінь і інтенсивність цієї потреби багато в чому залежать від характеру внутрішньосімейних стосунків (наприклад, від наявності відцентрових або доцентрових тенденцій в цих відносинах), від освітніх і культурних «ножиць» між дітьми і батьками, від ступеня взаєморозуміння між ними, від умов проживання та т. д. Слід зазначити, що умови життя та навчання учнів технікуму значно менше, ніж у старшокласників загальноосвітньої школи, залежать від матеріального рівня родини. Іншими словами, економічно учень технікуму більш незалежний, ніж його одноліток - учень IX або X класу середньої школи. Той факт, що держава бере на себе основні турботи по навчанню і змісту підлітків під час їхнього навчання в технікумі (безкоштовне навчання загальноосвітнім і спеціальним дисциплінам, надання стипендії і т. д.), в певній мірі сприяє посиленню психологічної незалежності учнів від батьків і старших. У результаті цього змінюється стиль взаємин підлітка з батьками, все частіше проявляється протидія (що виходить за рамки вікового негативізму) авторитетному стилю виховання в сім'ї, все активніше підліток відстоює своє право на прийняття самостійних рішень, дедалі енергійніше виступає проти спроб обмежити його бажання і потреби, особливо пов'язані з вибором друзів, знайомих, проведенням дозвілля. Все це неминуче призводить до зміни

емоційного тону у відносинах із старшими, до виникнення різних непорозумінь і конфліктів у родині. Як правило, це відбувається у тих сім'ях, де не враховуються труднощі росту дітей, їх вікові та соціально-психологічні особливості, однією з яких є об'єктивація їх оцінки старших і насамперед батьків. На зміну дитячим полуінстинктивним почуттям до батьків приходять свідоме ставлення до них, що складається не тільки з почуття любові, але і поваги (або неповаги) до особи батька чи матері. Далеко не всі батьки правильно реагують на таку динаміку відносин, намагаючись старими засобами змусити підростаючих дітей рахуватися з думками, які все частіше і частіше не є для них безперечними. Наказ, крик, грубий диктат, підкреслення своїх батьківських прав взагалі є поганими союзниками у вихованні дітей, а стосовно до учням технікумів ці засоби впливу виявляються ще менш ефективними. Знову ж таки це пов'язано не тільки з віковими, але і з соціальними особливостями підлітків і юнаків - учнів технікумів, по праву вважають себе більш незалежними і самостійними, ніж їх однолітки із загальноосвітньої школи. Та на жаль, нерідко буває так, що зростаюча самостійність підлітків і їх велика економічна незалежність дає їм як би моральне право звільнитися від тих чи інших обов'язків у сім'ї, але не заважає користуватися добротою і допомогою батьків. Іноді така батьківська «доброта» призводить до небажаних наслідків. Так, наприклад, в деяких технікумах підлітки, які проживають у гуртожитках, отримують грошові перекази від батьків на досить великі суми і, не вміючи правильно ними розпорядитися, витрачають їх на порожні розваги, вино, на купівлю непотрібних, але престижних імпортних речей і т.д. «Легкі» гроші нерідко призводять до тяжких провин, а іноді і до злочинів. Що ж стосується підлітків, що живуть разом з батьками, то і вони, вступивши вчитися в технікум, свідомо і несвідомо теж очікують певних змін у своїх взаєминах з батьками. Куратору і педагогам важко розраховувати на допомогу з боку батьків в організації виховної роботи в тих сім'ях, де не помічають важливих змін, що відбуваються з дітьми. Більш того, саме в таких сім'ях (нерідко зовні благополучних і стійких) відчуження підлітків від батьків в цей переломний період стає криміногенним чинником, який за певних умов може сприяти здійсненню підлітком проступку чи правопорушення. Зростання психологічної автономії учнів технікуму від батьків і старших має ще один дуже важливий наслідок, що виражається, в посиленні контактів з однолітками в стінах технікуму і поза ним. За нашими спостереженнями, інтенсивність спілкування з однолітками в учнів технікуму в цілому навіть вище, ніж в учнів старших класів середньої школи, хоча вибірковість спілкування, найбільш яскравим виразом якої є парна дружба, трохи нижче. І причин посилення міжособистісних контактів в учнів тех-

нікому кілька. Цьому сприяють, по-перше, послаблення зв'язків з батьками, по-друге, розширення сфер спілкування (в процесі виробничої практики, в гуртожитках), по-третє, загальна зміна соціального стану підлітків, про який вже говорилося. Зростання інтенсивності всередині групового спілкування в учнів технікуму може мати як позитивне, так і негативне значення. Вся справа в тому, яка спрямованість цієї взаємодії, які цілі і зміст спільної діяльності. Якщо підліток потрапляє в здоровий, сильний колектив технікуму, курсу, навчально-виробничої групи, посилення інтенсивності спілкування буде відігравати позитивну роль. Якщо ж такого колективу немає і спілкування підлітка з друзями носить скоріше стихійний, некерований характер, підвищення інтенсивності спілкування може грати в його поведінці негативну роль. Можливо, тому серед учнів технікуму більше спостерігається групових правопорушень, ніж серед старшокласників середньої школи. Викликає певний інтерес також проблема спілкування підлітків та юнаків - учнів технікумів з дівчатами. Тим більше, що в порівнянні зі старшокласниками школи ця сторона спілкування (особливо на 2 і 3 курсах навчання в технікумах) теж характеризується підвищеною інтенсивністю. Пояснюється це все тими ж причинами: зміною соціального стану підлітків і юнаків, зміною умов життя (багато хто живе окремо від батьків), наявністю кишенькових грошей, зароблених під час виробничої практики та присилаються батьками, великими можливостями спілкування з протилежною статтю під час практики, в умовах гуртожитку і т. д. Цей фактор теж повинен враховуватися при організації профілактичної роботи в технікумах, бо поведінку деякої частини педагогічно запущених підлітків характеризується збоченим ставленням до протилежної статі: грубістю та цинізмом.

Також великі зміни відбуваються в сфері оціночних суджень підлітків, що навчаються в технікумі. Бажання дізнатися про себе якомога більше настільки велике, що підліток нерідко сам шукає нове оточення, нові ситуації, які б допомогли йому (за допомогою оціночних суджень про нього інших людей) зрозуміти, на що він здатний, які потенційні можливості в ньому закладені, що йому по плечу, а що ні. Слід зазначити, що в цей період життя підлітки все більше і більше орієнтуються не на педагогічні чи батьківські оцінки, а на думки однолітків і самооцінку. Причому чим старше стає підліток, тим більшу роль в його уявленні грає самооцінка. В етіології відхиляючої поведінки підлітків цей психологічний феномен відіграє важливу роль і не повинен ігноруватися при організації та проведенні профілактичної роботи в навчальних закладах. Важливо знайти таку середу і таке поле діяльності, де б підліток міг бути «не гірше за інших» (а може бути, навіть краще) - ось основний мотив самоствердження. Не буде помилковим сказати, що загостре-

не почуття самолюбства часто керує вчинками та діями підлітків більше, ніж голос розуму, вимоги дисципліни і інформованість про правові і моральні норми. При відсутності соціально схвалюваних шляхів самоствердження підліток буде прагнути знайти іншу середу, інші можливості, навіть якщо вони суперечать іноді загальноприйнятим нормам поведінки, праву і моралі. Звичайно, багато залежить від найближчого соціального оточення учня, ціннісних орієнтацій і індивідуальних особливостей. Процес самоствердження протікає не тільки в рамках навчально-виробничої групи і не завжди носить позитивний суспільно корисний характер. Це підтверджує той факт, що лідерами в стихійних асоціальних групах (компаніях) найчастіше стають підлітки та юнаки, які не знайшли застосування своїм організаторським здібностям у школі або технікумі. Причому помічено, що «чим вище соціометричний статус юнака в стихійній групі, тим нижче він в офіційному колективі» [6]. Цей розрив у соціальному становищі і в критеріях оцінок технікумів і внетехнікумівських лідерів теж не може не ускладнювати організацію профілактичної роботи. І саме пряме відношення до характеру поведінки підлітків має і їх власна думка про самих себе. Завищена або занижена самооцінка нерідко призводить до ускладнення міжособистісних стосунків у колективі, і це може привести до пошуків іншого середовища і інших шляхів самоствердження, які найчастіше закінчуються проступками або правопорушеннями.

Та неадекватність самооцінки прямо впливає на поведінку підлітка, на його відношення з однолітками і дорослими. Так, підлітки із завищеною самооцінкою часто претендують на роль лідерів у формальних і неформальних групах, не маючи на те достатніх підстав (відповідних організаторських здібностей, вольових якостей і т. д.). Про цих людей говорять, що вони страждають невинувато високим рівнем соціальних домагань. Здавалося б, досить високий рівень популярності такого підлітка, який займає спочатку лідеруюче положення в групі, повинен стимулювати його громадську активність, спонукаючи на ділі довести своїм одноліткам, що він не даремно користується в групі популярністю. Однак, як показує практика, такі випадки досить рідкісні. Як правило, учні з завищеною самооцінкою і високим рівнем соціальних домагань не прагнуть до зміни своєї діяльності у бік підвищення громадської активності, а, навпаки, намагаються створити навколо себе своєрідний ореол винятковості, оригінальності, сміливості, сили і т. д. Причому особливе значення тут набуває псевдосоціальний активність такого підлітка, що виражається в тому, що в його поведінці критиканство часто замінює критику, вміння грати на гітарі - організаторські навички, а рання «дорослість» (паління, вживання алкоголю, оповіда-

ння, нерідко сильно перебільшені, про свої любовні перемоги і т. д.) - самостійність та ініціативу

Говорячи про важких учнів із заниженою самооцінкою, слід зазначити, що часто їх низький рівень соціальних домагань є не стільки результатом відсутності у них певних здібностей і можливостей, скільки викликаний помилками виховання і відставанням таких підлітків у навчанні. Будучи ще в школі на положенні ізольованих і не маючи можливості самоствердитися в колективі за допомогою навчання або громадської роботи, ці підлітки або звикають до такого відношення до них, або теж шукають поза стінами школи компанію собі подібних, серед яких відчують себе більш рівними, вільними і незалежними. Та, переходячи з школи в технікум, підлітки із заниженою самооцінкою і низьким рівнем соціальних домагань розраховують на те, що нові умови життя та навчання допоможуть їм позбутися від зневажливого ставлення однолітків, зроблять можливим знайти середовище, в якому їх соціальні домагання будуть нарешті задоволені. З багатьма підлітками так і відбувається. Самостверджуючись у праці, технічній творчості, спорті, нових міжособистісних відносинах, підлітки забувають про те, що ще недавно в школі вони значилися в розряді важких, не отримуючи визнання з боку однокласників і педагогів. Ось чому так важливо з самих перших днів навчання в технікумі допомогти підліткам із заниженою самооцінкою знайти себе, повірити у свої сили, встановити міцні неформальні зв'язки з однолітками та викладачами. Зазначені соціально-психологічні особливості учнів технікумів (мова йде перш за все про тих підлітків та юнаків, для яких навчання в технікумі відкриває нові можливості для позитивного самоствердження) визначають багато в чому і своєрідність організації навчально-виховного процесу в цих навчальних закладах. Праця в технікумі, будучи вже не дитячою, а по-справжньому дорослою справою, яка нерідко заповнює той соціальний вакуум, який був створений у свідомості підлітка через втрату інтересу до навчання в школі. При правильній і вмілої організації виховного процесу колективна трудова діяльність в умовах технікуму може стати і ефективним засобом покращення дисципліни і порядку в технікумі. Скажімо, хоче підліток не з'явитися день-другий в технікумі без поважної причини, але не може, собі цього дозволити (не те, що раніше в школі!), Так як за цей час ніхто з товаришів його роботу робити не буде. Адже тут нерідко як у бригаді: не зробив - значить підвів товаришів. Так народжується колектив, який поступово коригує поведінку підлітка і в інших сферах діяльності, в тому числі і в процесі навчання і в рамках вільного часу. Думається, що і в цих сферах діяльності технікумі володіють такими потенцій-

ними можливостями, які ще повністю не розкриті і не використовуються. Відшукати ці резерви, різко підняти коефіцієнт корисної дії як уроку, так і позанавчальний час - важлива задача педагогічних колективів навчальних закладів системи професійно-технічної освіти. Так, за даними дослідження, проведеного відділом фізіології ВНДІ профтехосвіти, на фактичну підготовку домашніх завдань в середньому в учнів технікумів йде лише 1/6-1/8 частину часу, відведеного по режиму для цієї мети. Інша частина переходить в розряд вільного часу, який далеко не завжди витрачається підлітками раціонально

Таким чином, з теоретичного дослідження можна зробити висновки, що психологічна готовність до самостійного життя передбачає сформованість у людини соціально-психологічних механізмів, що забезпечують сприятливе входження в соціум, а також певний рівень розвитку особистісної та інтелектуальної сфери, а саме:

- розумовий розвиток;
- сформованість на високому рівні психологічних структур, насамперед, самосвідомості (здатність свідомо аналізувати свої переживання, свої сильні і слабкі сторони, пізнавати себе як особистість, відмінну від інших);
- розвиненість моральних установок, ціннісних орієнтацій і тимчасової перспективи, яка є ментальною проекцією мотиваційної сфери людини і являє собою надії, побоювання, прагнення, пов'язані з більш-менш віддаленим майбутнім, розвиток мотиваційної сфери;
- становлення передумов індивідуальності як результат розвитку і усвідомлення своїх здібностей та інтересів.

Таким чином, бути готовим до самостійного життя - це стати суб'єктом життя, діяти самостійно, слідуючи власним цілям і намірам, але відповідно до норм навколишнього світу.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. - М.: Аспект Пресс, 2003. - 364 с.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности. - М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 209 с.
3. Большой психологический словарь. Сост. Мещеряков Б., Зинченко В. - Олма-пресс, 2004.
4. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Структура и личностные детерминанты экономического самоопределения субъекта - Психологический журнал, том 29, №2, 2008. - 144 с.
5. Иконникова С.Н. Молодежь о себе, о своих сверстниках (социологическое исследование). - Л.: Лениздат, 1969. - 134 с.

6. Кон И. С. Психология юношеского возраста: Проблемы формирования личности. - М., 1976. - 175 с.
7. Лисовский В.Т. Личность студента. - Л.: Издательство ЛГУ, 1974. - 184 с.
8. Попов В.Д. Психология и экономика: Социально-психологические очерки. - М.: Сов.Россия, 1989. - 304 с.
9. Швалб Ю.М., Муханова И.Ф. Возрастная психология. - Донецк: Норд-Пресс, 2005. - 305 с.
10. Яновская С.Г., Туренко Р.Л., Гао Лей. Отношение к деньгам у студентов, обучающихся в Украине// Вісник Харківського національного університету. - 2005. - № 807. - с. 405-412.

The article presents the results of theoretical research on formation of readiness for independent living students of professional schools older adolescents and a comparative analysis of these adolescents with their peers, students in secondary schools

Key words: *personal maturity and intellectual maturity of the older teens, adult life, mental development*